

2. A KÖZÉPKOR

Témák	Középszint
2.1. AZ ISZLÁM VILÁG	Mohamed tanításai és a Korán; az arab hódítás és feltartóztatása Európában
2.2. GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ÁLLAM	Az uradalom, a földbirtokosok és jobbágyok kötelességei és jogai
	A középkori város és lakói, a város kiváltságai, a céhek, a helyi és távolsági kereskedelem
2.3. EGYHÁZ ÉS KULTÚRA EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON	Az egyházi hierarchia, az egyházi intézményrendszer, a szerzetesség Európában és az Árpád-kori Magyarországon
	Román, gótikus és reneszánsz építészet – európai és magyar példák
2.4. MAGYAR ŐSTÖRTÉNET ÉS HONFOGLALÁS	A honfoglalás okai és menete, a kalandozások / támadó hadjáratok
2.5. A KERESZTÉNY ÁLLAMALAPÍTÁS ÉS AZ ÁRPÁD-KOR	Géza és I. (Szent) István államszervező tevékenysége, a földbirtokrendszer és a vármegyeszervezet
	Az Aranybulla legfontosabb elemei
	IV. Béla uralkodása: tatárjárás és újjáépítés
2.6. A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORA	A királyi hatalom újbóli megszilárdítása Anjou I. Károly idején, a visegrádi királytalálkozó
	Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi János és Hunyadi Mátyás törökellenes harcai
	Hunyadi Mátyás: a központosított királyi hatalom, jövedelmek és kiadások, birodalomépítő tervek

FOGALMAK:

aranyforint, avarok, bandérium, bányaváros, bencés rend, céh, Corvina, cölibátus, egyházmegye, eretnek, érsek, érsekség, fejedelem, fekete sereg, ferences rend, feudalizmus, földesúr, fő- és köznemes, füstpénz, gótikus stílus, honfoglalás, hűbéri-ség, inkvizíció, ispán, iszlám, janicsár, jobbágy, kabarok, kalandozások, kalifa, kancellária, kapuadó, katolikus, kettős honfoglalás elmélete, kilenced, király, kiváltság, kódex, kolostor, Korán, kormányzó, kunok, lovag, majorság, mezőváros, nádor, ne-

mes, ortodox, pálos rend, pápa, perszonalunió, polgár, regálé, rend, rendi monarchia, rendi országgyűlés, rendkívüli hadiadó, reneszánsz, robot, román stílus, rovásírás, sarkalatos nemesi jogok, szabad királyi város, szászok, székelyek, szekérvár, szent, Szent Korona, Szent Korona-tan, szerzetes, szpáhi, szultán, tatárok/mongolok, tized, törzs, uradalom, vármegye, végvár, vérszerződés, zsoldos

SZEMÉLYEK:

Álmos, II. András, Árpád, az Árpád-ház, Assisi Szent Ferenc, IV. Béla, Szent Benedek, Szent Erzsébet, Szent Gellért, VII. Gergely, Géza, Gutenberg, Habsburg-dinasztia, Hunyadi János, Szent Imre, I. (Szent) István, I. (Anjou) Károly, Koppány, Leonardo da Vinci, Luxemburgi Zsigmond, Szent Margit, I. (Hunyadi) Mátyás, Mohamed

KRONOLÓGIA:

476–1492 a középkor, 622 Mohamed Medinába költözése, 732 a poitiers-i csata, 895 a honfoglalás, 907 a pozsonyi csata, 997 / 1000–1038 I. (Szent) István uralkodása, 1222 az Aranybulla, 1241–1242 a tatárjárás, 1301 az Árpád-ház kihalása, 1308 I. (Anjou) Károly uralkodásának kezdete, 1335 a visegrádi királytalálkozó, 1396 a nikápolyi csata, 1443–1444-es hosszú hadjárat, 1444 a várnai csata, 1456 a nándorfehérvári diadal, 1458–90 Mátyás uralkodása

TOPOGRÁFIA:

Anglia, Bécs, Bizánci Birodalom, Buda, Csehország, Egyházi Állam, Etelköz, Erdély, Esztergom, Franciaország, Firenze, Hanza kereskedelmi hálózat, Horvátország, Kárpát-medence, Kenyérmező, Kolozsvár, Lengyelország, levantei kereskedelmi hálózat, Mekka, Muhi, Nándorfehérvár, Német-római Császárság, Nikápoly, Oszmán Birodalom, osztrák tartományok, Pannonhalma, Poitiers, Székesfehérvár, Várna, Velence, Vereckei-hágó, Visegrád

■ **Középkornak** hagyományosan a **476-tól** (a Nyugatrómai Birodalom megszűnésétől) **1492-ig** (Amerika felfedezéséig) tartó időszakot nevezzük.

2.1. AZ ISZLÁM VILÁG

Mohamed tanításai és a Korán; az arab hódítás és feltartóztatása Európában

☉ **Mohamed tanításai: az iszlám**

■ Az **iszlám** vallás az Arab-félszigeten alakult ki. A térség sivatagos és félsivatagos területein nomád pásztorkodás folyt, az itt húzódó Tömjénút mentén pedig virágzó kereskedővárosok léteztek, mint pl. **Mekka**.

□ **Mohamed** is kereskedő volt, aki útjai során megismerkedett a zsidó és a keresztény vallással. A hagyomány szerint Gábiel arkangyal felszólítására kezdte el hir-

detni az új vallást, az Istennek való engedelmességet, az iszlámot. Az új vallás hívei a muszlimok.

- A mekkai kereskedők fenyegetése miatt **Mohamed Medinába költözött 622-ben**. Ez az esemény, a hidzsra, a muszlim időszámítás kezdete.
- Később visszatért Mekkába, és mind a mai napig a városban álló Kába-szentély számít az iszlám legszentebb helyének.
- Az iszlám szigorúan monotheista vallás, elveti a keresztény szentháromságtant. Istent, arabul Allahot, a világ teremtőjének és urának tartja, aki az idők végezetével ítélkezni fog az emberek felett.
 - Isten akaratát a próféták közvetítik. Az iszlám elismeri prófétának Ábrahámot, Mózeszt és Jézust. Mohamedet az utolsó prófétának, „a próféták pecsétjének” tartják.
- Az iszlám szent könyve a **Korán**, amit Mohamed halála után jegyeztek le.
- Az iszlám vallás öt legfontosabb tanítását az öt pillérnek is szokás nevezni.
 - A hitvallás: Allah az egyetlen Isten, és Mohamed az ő prófétája.
 - Kötelező naponta ötször Mekka felé fordulva imádkozni. Előtte rituálisan meg kell mosakodni.
 - Alamizsnát kell adni a szegényeknek (ezt kiválthatja az egyházi adó).
 - Ramadán hónapban napkeltétől napnyugtáig böjtölni kell.
 - Minden hívőnek életében egyszer el kell zárándokolnia Mekkába.
- Az iszlám vallás különböző életviteli szabályokat ír elő, pl. tiltja a disznóhús és az alkohol fogyasztását.
- Az istentisztelet helye a mecset. A mecsetet általában karcsú tornyok, minaretek veszik körül, innen szólítják imára a hívőket. A mecsethez gyakran iskola (medresze) is tartozik.
- Az iszlám parancsolatai viszonylag egyértelműek. A kereszténységgel ellentétben sem bonyolult teológia (vallástudomány), sem nagyszabású egyházszervezet nem alakult ki.

☉ Az arab hódítás

- Az iszlám világban a hívők közössége és az állam egybeesik: nincs külön egyházi és világi hatalom.
 - A hittérítés kezdetben hódító háborúk formájában történt. Ennek eredményeként alakult ki az Arab Birodalom.
 - A **kalifa** Mohamed utódként egyszerre főpap és politikai vezető.
 - A kalifa egyben minden föld tulajdonosa, amelyet nem örökíthető szolgálati birtokok formájában oszt ki. Ezért az iszlám világban nem alakult ki sem a föld magántulajdona, sem pedig európai mintájú nemesség és jobbágyság.

- Már Mohamed elkezdte az iszlám alapján egyesíteni az Arab-félsziget törzseit. A kalifák aztán hódító háborúkba kezdtek.
 - Részben a Keletrómai Birodalomtól elhódították a Közel-Kelet területeit. A kis-ázsiai és balkáni, görög nyelvű területekre szűkült államot inntől szokás **Bizánci Birodalomnak** nevezni.
 - Az Arab Birodalom hamarosan Közép-Ázsia és Észak-Afrika területeit is magába foglalta.
 - Az iszlám **vallási türelmet** hirdetett a zsidósággal és kereszténységgel szemben, bár külön adókkal sújtotta híveiket. A meghódított területek lakosságának többsége fokozatosan áttért az iszlám hitre, de mind a mai napig élnek keresztény közösségek a Közel-Keleten és Egyiptomban.
 - Az arab hódítás kelet és nyugat felől is megközelítette vagy elérte Európát. Keleten, Kis-Ázsiában a Bizánci Birodalom tartóztatta fel a további előretörést.
 - Nyugaton az arabok elfoglalták az Ibériai-félszigetet, de a mai Franciaország területén **732-ben** vereséget szenvedtek a **poitiers-i csatában a Frank Birodalomtól**.
 - A terjeszkedés megakadása után az Arab Birodalom részekre bomlott.

2.2. GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ÁLLAM

Az uradalom, a földbirtokosok és jobbágyok kötelességei és jogai

☉ Az uradalom és a jobbágyok

- A középkor gazdasági és katonai alapegysége az **uradalom** volt, amely a római kori nagybirtokból alakult ki.
 - A városok és a kereskedelem hanyatlásával visszaszorult az árutermelés, az uradalmak önellátóvá váltak: biztosították lakóik ellátását az alapvető szükségleti cikkekkel.
 - A Nyugatrómai Birodalom bomlásával a helyi igazgatási, bírói és védelmi feladatokat is az uradalom látta el.
- Az uradalom lakóinak zömét a földművesek tették ki.
 - Az árutermelés megszűnésével a korábbi római birtokok központi részét megművelő rabszolgák számára is telkeket hasítottak ki. Így egyre kevésbé különböztek az eredetileg szabad, bár röghöz kötött bérlőktől (colonusok).
 - A kisebb birtokos szabad parasztok pedig védelmet keresve álltak be uradalmi szolgálatba.
- Az így kialakult, uradalmi függőségben élő paraszti réteg a **jobbágyság**.
 - A jobbágy nem tulajdonosa, csak használója volt a földnek, de használati jogától nem lehetett megfosztani, és e jogát örökíthette.

- Az uradalom egy része jobbágytelkekre volt felosztva. Kezdetben ezeket évente sorsolták a jobbágycsaládok között, később ez megszűnt, és a használók köre állandósult. A földhasználatért a jobbágy a termény egy részével adózott, amit a középkor végén pénzadó váltott fel.
- Az uradalom másik része az uradalom tulajdonosa, a **földesúr** közvetlen kezelésében lévő **majorság** volt, melynek termése egészében őt illette. A majorságot is a jobbágyok művelték, ez volt a **robot** (munkajáradék).
- A földesúr és a jobbágyok is használhatták az uradalom harmadik részét, a közös használatban lévő területeket: legeltethettek a legelőn, fát gyűjthettek az erdőből és vadászhattak ott, a tóban, folyóban pedig halászhattak.
- A jobbágyok a földesúr igazságszolgáltatása alá tartoztak.
- Alávetett helyzetükben legfontosabb, a földesúri önkényt korlátozó joguk a szabad költözés volt: kötelezettségeik teljesítése után más birtokos földjére telepedhettek.
- A városok megszűnésével kezdetben az uradalmon éltek kézművesek is, akik elsősorban a szerszámok készítését és javítását végezték.
 - Az uradalom biztosította a termények feldolgozásához szükséges technikai eszközöket: pl. vízimalom, sörfőzde, kemence.
 - Kizárólag a helyben elő nem állítható áruk beszerzése érdekében kereskedtek: sőt és fémeket, esetleg a földesúr igényeit kielégítő luxuscikkeket vásároltak.

☉ Az uradalom és a földbirtokosok

- Az önellátó gazdaság, valamint a kereskedelem és a pénzforgalom visszaesése a középkor kezdetén nem tette lehetővé, hogy a kialakuló európai államok fizetett hivatalnokokat és **zsoldos** haderőt alkalmazzanak.
 - A lakosság védelmét is az uradalom látta el. Központja egy megerősített hely, a vár volt, ahová támadás esetén menekülni lehetett. A beszolgáltatott terményekből látták el az uradalom birtokosát és kíséretét, akik a katonai erőt biztosították.
 - Az uralkodó is kizárólag birtokok adományozásával jutalmazhatta híveit, és a birtokok alapján várhatott el szolgálatot.
 - A páncélozott nehézlovas hadviselés elterjedése végleg összekapcsolta a földbirtokot és a katonai szolgálatot: egy **lovagot** csak nagyobb méretű uradalom tudott kiállítani az ott dolgozó földművesek szolgáltatásaiból.
 - Az uralkodók, hogy biztosítsák a nehézlovas haderőt, örökíthetővé váló birtokokat adományoztak híveiknek (vagy elismertették hatalmukat a birtokok addigi tulajdonosaival).
 - Így alakult ki a **nemesség** társadalmi csoportja, amely **kiváltságokkal** rendelkezett: személyében szabad volt, birtoka örökíthető volt, csak a **király** vagy más ne-

mesekből választott bíróság ítélkezhetett felette, katonai szolgálatára hivatkozva adómentes volt.

- A kialakuló rendszer, a **hűbériség** vagy **feudalizmus** alapja tehát a hűbérbirtok (feudum), a katonai szolgálattal terhelt, örökíthető földbirtok.
 - A legfőbb **hűbérúr** az uralkodó volt, **vazallusai** (hűbéresei) és esetleg azok vazallusai pedig katonai szolgálattal tartoztak neki, és részt vettek az ország igazgatásában.
 - A hűbéri rendszer először **Franciaországban** alakult ki, majd gyakran francia lovagseregek révén jutott el az ibériai, itáliai területekre és **Angliába**.

A középkori város és lakói, a város kiváltságai, a céhek és a távolsági kereskedelem

☉ A városok kiváltságai

- Nyugat-Európában az ókor végén a legtöbb város elnéptelenedett, és a kora középkorban alig léteztek nagyobb lélekszámú települések.
- A 10–11. századtól azonban a felmelegedő éghajlat és a mezőgazdasági technikai újítások a népesség növekedéséhez vezettek. Ez lehetővé tette újra az árutermelést, a munkamegosztást a földművesek és a kézművesek között, így a piacok kialakulását. Újra megjelentek a városok.
 - A távolsági kereskedők védett helyeken lerakatokat hoztak létre, ahol áruikat tárolták.
 - Egyes egyházi központok, püspöki székhelyek olyan ereklyékkel rendelkeztek, amelyek fontos zarándokközponttá tették őket.
 - A fentiek miatt, általában utak találkozásánál, réveknél, kikötőknél, hegyvonulatokon átvezető hágók közelében helyi piacok jöttek létre.
 - Mindez gyakran egy meglévő vár tövében vagy egy elnéptelenedett ókori város romjain történt.
 - Az új településekre kézművesek költöztek, mivel itt piacot találtak termékeiknek.
- A város lakói újfajta közösséget (kommunát) alkottak, melynek célja az volt, hogy kiváltságokat szerezzenek, kivívják az önkormányzatot.
 - Mivel a városok élén kezdetben általában a püspök állt, tőle kellett megvásárolni vagy kikényszeríteni a kiváltságokat.
 - Ebben a küzdelemben a városok támogatásra találtak az uralkodónál, aki a biztosított kiváltságokért cserébe a polgárok adójára számíthatott.
- A városok kiváltságai részben gazdasági jellegűek voltak.
 - Minden város tarthatott vásárt.
 - Kereskedőik gyakran mentesek voltak a vámok fizetése alól.

- A legjelentősebb városok árumegállító jogot is kaptak: kereskedők megvásárolhatták a városukon átutazó idegen kereskedők áruát, és azután ők szállíthatták és értékesíthették tovább, lefölözve ezzel a hasznot.
- A városi kiváltságok másik nagy köre az önkormányzatiság volt.
 - Önálló igazságszolgáltatással rendelkeztek: saját bírót választhattak és saját törvénykönyvet állíthattak össze.
 - A város igazgatására polgármestert és városi tanácsot választhattak.
 - A püspöktől való függetlenségük jeleként akár saját plébánost is választhattak.
 - Csak az uralkodónak tartoztak egy összegben adózni. Az adót a város maga vette ki lakóira, és részben közcélokra (pl. városfal építése) költötte.
- A városok így a hűbéri világon kívül álló szigeteknek számítottak, de a középkori Nyugat-Európában az uralkodói, nemesi és egyházi hatalom központjai a várak és földbirtokok maradtak.

☉ A város és társadalma

- A városokat városfal vette körül, ami védelmet jelentett a lakóknak, de egyben a városi kiváltságot is jelezte.
 - A városfal határolta terület kicsi volt, ezért a városok utcái mindig szűkek voltak. A jobb helykihasználás miatt a házak felső emeletei gyakran kinyúltak az utca fölé.
 - A tető, de gyakran az egész ház szerkezete fából készült, ezért gyakoriak voltak a pusztító tűzvészek.
- Csatornázás és vezetékes ivóvíz híján a városokban könnyen terjedtek a járványok.
- A városok lakossága a középkor végén is általában néhány ezer fő volt. Néhány tízezer lakója csak a legnagyobbaknak, pl. **Párizs**nak volt.
- A város lakóinak csak kisebb része számított **polgárnak**. Polgárjoggal csak azok rendelkeztek, akiknek háza, műhelye volt a városban.
 - A társadalom élén a távolsági kereskedők szűk, de gazdag csoportja állt. Gyakran közülük került ki a polgármester és a szűkebb tanács tagjai.
 - Alacsonyabb rangúak voltak a saját műhellyel rendelkező kézművesek.
- A lakosság többsége nem rendelkezett polgárjoggal, de szabadnak számított.
 - Ide tartoztak a kézműves mesterek legényei, inasai.
 - A polgárok földjeit, főleg szőlőit művelő napszámosok. (A középkori városok lakóinak gyakran a fele sem élt iparból, kereskedelemből.)
 - Végül a társadalom számkivetettjei, pl.: koldusok, zarándokok.

☉ A céhek

- A középkorra az önellátó gazdaság túlsúlya volt jellemző. A parasztok maguk készítették a ruháikat és szerszámaikat, ezért a kézműipar piaca nagyon szűk volt.

- A kézművesek mindannyiuk megélhetése érdekében igyekeztek a termelést korlátozni.
- A vásárlók bizalmát a garantáltan jó minőségű árucikkkel kívánták megőrizni.
- A fenti célok elérésére hozták létre a kézművesek szakmánként érdekvédelmi szervezeteiket, a **céheket**.
 - Az adott szakmában csak a céh tagjai termelhettek. A céhen kívüli iparosokat, a kontárokot a városi hatóságok üldözték.
 - A céhek tagjai nagyon szigorú előírások szerint dolgoztak. A céhszabályzat meghatározta a nyersanyag és a végtermék minőségét, a munkaeszközök és a munkakerő mennyiségét, a munkaidőt és a termékek árát is.
 - Mindezzel a céhek kizárták a külső és a belső versenyt, hogy állandó mennyiségű és jó minőségű áruval láthassák el a szűk piacot.
- A céhek feladata volt a mesterség tanítása is.
 - A szakma tanulása gyermekkorban kezdődött. Az inasok, akik munka közben tanultak, fizetés helyett szállást és ellátást kaptak a mester házában. Népszerű mesterségek esetén a szüleiknek fizetni is kellett a tanításért.
 - A mesterség alapjainak elsajátítása után legénnyé váltak. Általában továbbra is a mester háztartásában laktak, de fizetést is kaptak. Az iparosok többsége egész életében legényként dolgozott.
 - A legény akkor válhatott mesterré, ha képes volt a mesterremek vagy mestermű előállítására: ezzel igazolta magas szintű szaktudását. Egyes céhek megkövetelheték, hogy ezelőtt vándorútra menjen, azaz több mester műhelyében is tanuljon.
 - A valóságban csak az a legény vált mesterré, aki önálló műhelyt tudott nyitni, melyhez komoly vagyon és a céh engedélye szükségeltetett. Ezért általában csak a mesterek fiai és vejei lettek mesterek, átvéve apjuk vagy apósuk üzletét.
- A céhek egyéb közösségi feladatokat is elláttak.
 - Vallási közösségnek is számítottak, közös templommal vagy oltárral. Általában itt őrizték a közös pénzt is.
 - Ebből látták el szociális feladataikat, pl. az árvák és özvegyek támogatását.
 - Részt vettek a város védelmében: éjjeli őrzásokat tartottak, egy-egy falszakaszt védelmeztek.
 - A céhek tagjai általában egy városrészben, utcában laktak.

⊙ A távolsági kereskedelem

- Az alapvető önellátás és a helyi piacok mellett az érett középkorban újra gyorsan fejlődött a távolsági kereskedelem is.
 - A szárazföldi szállítás drágasága és veszélyessége miatt az ókorhoz hasonlóan a szállítás lehetőleg vízen – tengeren, folyókon – történt.

- Szárazföldön csak nem romlandó, tartós, és lehetőleg kis mennyiségben is értékes termékeket szállítottak. A drága luxuscikkeket a kikötőktől szárazföldön juttatták tovább, de tömegtermékeket kizárólag vízi úton érte meg szállítani.
- Az egyik legfontosabb tengeri kereskedelmi hálózat a Földközi-tengeren kialakuló **levanti kereskedelem** volt.
 - A gazdagodó európai elit újra vásárolni kezdett távol-keleti (indiai, kínai) luxuscikkeket: fűszereket, selymet, porcelánt.
 - Európa azonban nem állított elő hasonlóan értékes luxuscikkeket, így fegyvereken kívül jobbra nemesfémmel fizetett az ázsiai termékekért.
 - Kelet-Ázsiából szárazföldön, a selyemúton vagy az Indiai-óceánon jutottak el az áruk a Közel-Keletre.
 - A Földközi-tengeren kezdetben Bizánc, majd egyre inkább **Velence** és más itáliai városok kereskedői szállították az árucikkeket.
- A másik nagy hálózat a Balti- és az Északi-tengeren alakult ki: ez volt a **Hanza**.
 - A kelet-, közép- és észak-európai országokból (sokszor a Balti-tengerbe ömlő nagy folyókon keresztül) élelmiszert és nyersanyagokat szállítottak nyugatra: fát, prémeket, mézet, viaszt, sózott halat, majd egyre inkább gabonát.
 - Nyugat-Európából iparcikket (textilt, fémtárgyakat, fegyvereket) és bort szállítottak keletre, illetve a Távol-Keletről ide eljutott cikkek.
 - A kereskedelmet északnémet városok (pl. Lübeck) kereskedői bonyolították, maga a Hanza a városok szövetségét jelentette.
- A középkori hajókkal az Atlanti-óceán partvidékén még veszélyes volt a közlekedés, ezért a két nagy tengeri hálózatot szárazföldi út kötötte össze.
 - Ennek két végpontja Észak-Itália és Németalföld voltak, de köztük a „szárazföldi” szállítás is jelentős részben nagy folyókon (Rhone, Rajna) vagy azok völgyében történt.

2.3. EGYHÁZ ÉS KULTÚRA EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az egyházi hierarchia, az egyházi intézményrendszer, a szerzetesség Európában és az Árpád-kori Magyarország

☉ **Az egyházi hierarchia és intézményrendszer**

- A középkorra megszilárdult a keresztény egyháznak még a Római Birodalom időszakában kialakult szervezete.
 - A világi egyház alapját az egy vagy több település által fenntartott egyházközségek, plébániák jelentették. Magyarországon **I. (Szent) István király** törvényei pl. úgy rendelkeztek, hogy legalább minden tíz falu köteles egy templomot építeni és a papját eltartani.